

УДК 008

О.Р. Копієвська

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕФЛЕКСИВНУ ПРИРОДУ КУЛЬТУРНОГО ПІЗНАННЯ

Однією з центральних проблем практичної культурології є проблема культурного пізнання, оскільки саме пізнавальна діяльність залишається важливим елементом культурного життя як окремої людини, так і суспільства загалом. Як вагомий чинник розвитку індивідуальної, масової, загальної культури, процес пізнання відбувається шляхом входження людини в культурний простір, в якому вона отримує необхідний комплекс знань, вмінь і навичок, що забезпечують процес певної культурної соціалізації.

Включення людини в світ культури передбачає вивчення питання рефлексивної природи культурного пізнання.

Виступаючи головним суб'єктом цього пізнання, людина конституює своє існування в соціумі і цей процес сприймається як умова творення індивідуальних та соціальних культурних потреб. Культура пізнання так чи інакше відображає історію міжкультурних відносин, що знаходить своє відображення в індивідуально-історичному розумінні людиною свого життя, можливостей. Причому розуміння власного життя як чогось абсолютно значущого за ціннісним змістом та смисловим наповненням. Рефлексія в цьому контексті сприяє більш адекватному розумінню специфіки культурно-історичного розвитку людства, дозволяє розкрити особливості втілення творчих можливостей людини у формування певного типу національної культури.

Мета статті полягає в аналізі проблем, пов'язаних з осмисленням різних видів рефлексії, виявленні їх впливу на формування культурно-пізнавальних інтенцій людини.

Науковці все більш звертаються до вивчення рефлексивного пізнання. Так, згідно з розумінням одного з видатних мислителів ХХ ст. П. Тейяр де Шардена, завдяки рефлексії людина виділилася з середовища тварин, змогла зосередитися на самій собі і оволодіти собою, почуттями, потребами. В такому процесі людина отримала можливість пізнавати як навколишній світ, так і саму себе [7].

Предметом вивчення вітчизняних і зарубіжних науковців (В. Анікіна, А. Россохін, Е. Савруцька, А. Свергузов, І. Смірнов, Г. Суходубова) стає термінологічний апарат, предмет, методи, особливості рефлексивної діяльності; рефлексивна ж природа культурного пізнання розглядається науковцями фрагментарно.

У контексті пізнання розглядає рефлексію Г. Суходубова, визначаючи останню як опосередкований пізнавальний процес розуміння себе через розуміння інших, відображення себе в інших людях і продуктах своєї життєдіяльності. На думку науковця, унаслідок рефлексивного процесу здійснюється безперервний шлях до більш заглибленого самопізнання, при цьому розвивається механізм рефлексії та складаються канали її змістовного наповнення [6]. Так, аналізуючи феноменологічну різноманітність рефлексії в культурі, В. Анікіна виділяє її характеристики. На думку дослідниці, в культурі рефлексія функціонально представлена в процесах самопізнання і регуляції. До умов прояву рефлексії вона відносить джерела рефлексії, що включають культурні, наукові, історичні, комунікаційні засоби і інструменти пізнання, змістовний фонд знань, відкритість культури до самопізнання, саморозвитку, саморегуляції. Результатом рефлексії є отримання нового знання, його усвідомлення, розуміння, осмислення, присвоєння новому знанню особистісного змісту, розвитку і регуляції [1; 55].

Поширеною точкою зору серед науковців є визнання наукової природи рефлексії. В такому контексті, дослідуючи рефлексію в структурі механізмів пізнання, А. Свергузов наголошує, що саме свідомість здатна повністю контролювати вихідні передумови формування наукового знання. І наявність свідомого програмування результатів наукової

діяльності вчений визначає як одну з істотних характеристик процесів пізнання. На думку вченого, саме включення суб'єкта в концептуальні структури знання передбачає дослідження передумов і засад формування знання, зачіпає проблему наукової рефлексії. Відомо, що ця остання означає аналіз внутрішньої будови та специфіки теоретичного знання, проведеного на основі з'ясування методів і прийомів, властивих конкретній галузі наукового дослідження [4; 3-5]. Оскільки основою діяльності у сфері культури є наукова діяльність, то вищезазначена теорія має сенс у визначенні розглядуваного виду рефлексії її ролі і значенні у культурному пізнанні. Саме обґрунтування наукової рефлексії як методу осмислення культурного пізнання дозволяє визначити залежність цього процесу від логічної часової будови, що розглядає етапи становлення культури, культурних благ, цінностей, накопичених іншими поколіннями. Логічно вибудовані етапи становлення та розвитку культури відображають або відтворюють історичний порядок культурного пізнання, звертаючись до якого людина має можливість краще зрозуміти сутність культурних трансформацій; реконструювати культурно-історичну реальність, наукові дослідження в сфері культури, відтворенні теорії, ідеї, факти, іншими словами сформувати логічний ланцюг культурного пізнання.

Поєднання наукових основ з історичними подіями, надають можливість реконструювати і виокремити основні періоди, етапи в культурі, в її логічні, рефлексивній послідовності. У такому контексті слід наголосити на ролі і значенні історичної рефлексії в культурному пізнанні, включаючи процес освоєння світу, в якому головним суб'єктом пізнання є людина, її життєвій та пізнавальній активності. Здобуваючи знання, вибудовуючи теорії і концепції, накопичуючи, зберігаючи, передаючи культурний досвід людина спрямовує ці знання на пізнавальну активність усіх суб'єктів культурного життя, до яких належать різні соціальні, демографічні, етнічні групи.

У такому контексті в центр наукової уваги історичну рефлексію ставить І. Смірнов. На його думку, головним мотивом у будь-якій національній ментальній традиції є осмислення себе, і як таке необхідне кожному народу, при будь-якому його історичному діянні, самопізнанні і самосвідомості. Саме момент самовизначення, і відрізняє «національну» приналежність від «етнічної». Національна традиція формується на тому чи іншому етапі культурного розвитку нації, фіксуючи певний духовний результат, від якого потім сама і відштовхується. На думку вченого, національну культурну традицію, процеси, що відбуваються в культурі, вивчають саме за допомогою рефлексії [5].

У той же час осмислення історичної рефлексії в контексті культурного пізнання формує вплив на історичну свідомість і відповідно на саме соціально-історичне, культурне життя індивіда. Оскільки всі відомі культурні блага, цінності створені людиною і адресовані виключно їй, можна стверджувати, що культурне пізнання залежить від процесу створення людиною самої себе і свого культурного середовища, оточення, в якому вона повинна жити і розвиватися як повноцінна особистість. У такому контексті, важлива роль належить особистісній (індивідуальній) рефлексії, яку розглядають як занурення у власний внутрішній світ. Розуміння особистісної рефлексії стає проблемою як теоретичного, так і практичного характеру і виводить людину на певний рівень власної культури пізнання.

Досліджуючи рефлексивну природу пізнання А. Россохін наголошує, що на розвиток особистості впливають інтегративні процеси, які включають не тільки свідомі (і тим самим регульовані), а й неусвідомлювані психічні утримання. На думку вченого, цей факт не має залишатися поза увагою, оскільки саме в цьому, полягає суть особистісної рефлексії, яка дозволяє розглядати її як механізм якісних змін ціннісно-сміслових утворень і інтеграції особистості в новий, більш цілісний стан [2; 13-15].

У такому контексті цілісне сприйняття розглядається як необхідна умова гармонізації взаємовідносин між людьми, зумовлює цілісно-інтеграційний підхід до процесу пізнання один одного. Цілісно-інтеграційний підхід – процес безперервної взаємодії суб'єктивного і об'єктивного, внутрішнього і зовнішнього, образного і понятійного, розуму і почуттів,

раціонального й інтуїтивного, аналітичного і синтетичного.

Особистісна (індивідуальна) рефлексія в її ціннісно-інтеграційному розумінні зумовлює необхідність гармонізації наукового, історичного, соціального, духовного, творчого способів культурного пізнання. Поєднання вищезазначених способів відбивається на якості культурного пізнання, якість якого залежить і від поєднання пізнавальної та психологічної рефлексії, коли самодослідження поступається місцем само впливу, коли людина прагне через самовираження змінити себе. Самовплив на зміну себе здійснюється через психологічні особливості рефлексії, що характеризують людські здібності в контексті самоаналізу, власної активності результатом яких є зміна себе. При цьому глибина психологічної рефлексії пов'язана з добровільною зацікавленістю людини в цьому процесі, здатністю критично ставитись до себе, знаходити засоби, методи і форми для самовдосконалення, впливати на ступінь своєї освіченості, розвиненість моральних почуттів і уявлень, контролювати її аналізувати власні зміни.

Особливість психологічної рефлексії характеризується процесом підняття життєвої активності індивідуума на принципово новий рівень, рівень, де людина ототожнює себе з особистістю, визначає свою індивідуальність, унікальність, яка має власну систему цінностей та ідеалів, з якими людина себе ідентифікує і вибудовує свою позицію в соціокультурному просторі. Таким чином, психологічна рефлексія в процесі культурного пізнання може розглядатися як своєрідна одиниця становлення та розвитку культури особистості, що сприймається і як носій власної культури, і як представник певної соціокультурної групи.

Психологічна рефлексія має тісний зв'язок з інтелектуальною рефлексією, що має також важливе місце в процесі становлення і розвитку особистісної культури людини і характеризується здатністю і вмінням людини мислити, аналізувати, критикувати і культурно, творчо розвиватися і само збагачуватися. Інтелектуальна рефлексія передбачає проникнення в індивідуальну діяльність людини і проявляється у виникненні різних інтенцій до виконання творчого, мистецького завдання, пошуку рішення, оцінюванні власних можливостей, зусиль, іншими словами те, що визначає його культуротворчий потенціал. Інтелектуальна рефлексія залежить від: вроджених якостей людини, таких як задатки, талант, харизма; зовнішніх умов впливу – соціальне середовище; життєвих позицій людини. Іншими словами, особистісну активність, що визначає особистість як унікальну цілісну систему, яка виступає «відкритою можливістю» само актуалізації, володіє потенціалом безперервного саморозвитку та самореалізації.

Інтелектуальна рефлексія має свою особливість, що полягає не тільки у прояві культуротворчого потенціалу, а й його нарощуванні, пов'язуючи життєві потреби людини і її реальне життя в єдиний процес життєтворчості, в якому кожна мить може бути народженням нових можливостей. Тож вона є досить потужним компонентом професійного зростання. В такому контексті слід наголосити про важливість даного процесу в становленні професійного творчого працівника, працівника культури, оскільки саме на цих суб'єктів покладена культуротворча місія, пов'язана з реалізацією культурних прав людини в їх багатовимірному розумінні. Професійна (інтелектуальна) рефлексія в такому контексті, розглядається як активна, науково осмислена, методично розроблена, цілеспрямована педагогічна позиція, яка в її діалектичній здатності актуалізує минуле, позиціонує сьогодення і прогнозує майбутнє. Реалізація професійно спрямованої педагогічної позиції знаменує собою вирішення ряду соціокультурних проблем, істотно підвищує роль і місце закладів культури, їх змістовного і функціонального наповнення для залучення різних соціально-вікових і демографічних груп населення до різних форм соціально-культурної творчості.

Інтелектуальна рефлексія має на меті формування наступних професійних параметрів (якостей) фахівця: якості, що виражають ставлення до роботи: працелюбність, творче ставлення до праці; якості, що характеризують загальний стиль поведінки й професійної діяльності: самостійність, енергійність, активність, авторитетність; знання: спеціальні знання

в сфері культури, загальний рівень знань (обізнаність), загальна культура; комбінаторно-прогностичний тип мислення (варіативність, темп, гнучкість, інтуїтивність, логічність, прогностичність); професійні уміння: уміння ставити і професійно розв'язувати завдання, генерувати ідеї, планувати роботу; адміністративно-організаторські уміння: уміння створювати атмосферу, керувати людьми, захищати ідеї, переконувати, працювати з колективом, брати на себе відповідальність; якості, що характеризують ставлення до інших: чесність, вихованість, об'єктивність; якості, що характеризують ставлення до себе: впевненість, самовдосконалення, самодостатність.

У контексті вищезазначеного слід наголосити, що правильно вибудована професійно-педагогічна позиція суб'єктів, які забезпечують діяльність у сфері культури, має стати тим ефективним засобом духовного збагачення як окремої людини, так і нації загалом. Професійно зорієнтована позиція дозволить здійснити національну і соціальну консолідацію, подолати негативні процеси, викликані різними трансформаційними процесами і глобалізацією. Подолання негативних процесів науковці пов'язують з певним «стисненням культурного простору», підвищенням хаотизації і зростанням міжнаціональної конфліктності. Звуження автономних, непрозорих раніше для проникнення інших зон ставить під загрозу одну з базових цінностей західної цивілізації прайвеси (privacy) як право і на недоторканість приватного життя, порушення умовних меж інтимності сусіда, що каталізує соціальну напругу, множинні локальні конфлікти. У такому контексті, актуальності набуває комунікативна рефлексія, що дозволяє проникнути як у внутрішній, так і зовнішній світ людини.

Під впливом культурних трансформацій відбувається зміна відносин між людьми і формуються нові образи реального світу, що суттєво впливають на систему культурних цінностей. У комунікаційних процесах реальну людину, як об'єкт інтересу й уваги з боку «іншого», замінюють предмети споживання, а в її життєвому світі поступово провідне місце посідає Інтернет, що виступає як комп'ютерний співрозмовник. Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології дозволяють проникати в найпотаємніші куточки інтимного життя людини, руйнуючи тим самим її власний світ, змінюючи світогляд. Складається особлива комунікативна ситуація, при якій процеси, що відбуваються в комунікативному просторі, забезпечуються великою кількістю нових засобів накопичення, зберігання та передачі інформації. Відбувається підміна, витіснення традиційних механізмів і каналів трансляції соціокультурного досвіду й системи цінностей, завдяки чому створюється не завжди якісне культурне середовище.

Специфіку комунікаційної рефлексії, науковці пов'язують з процесами глобалізації, що характеризуються певним руйнуванням замкнутості, під впливом загальнодоступного потужного інформаційного поля і посилення тенденцій віртуалізації соціальної реальності. Так, на думку Е. Савруцької, відкритість комунікаційного простору сучасної цивілізації, роблять людину немов би співпричетною до подій, реальним суб'єктом яких вона не є. Саме тому у реальному просторі власного життя людини відбувається поєднання, а нерідко і заміщення ціннісних установок, духовно-моральних орієнтирів своєї культури [3].

Сучасні тенденції, що домінують у суспільстві, переконують науковий світ у тому, що «людина сама стає для себе проблемою». Напруженість світу, який безпосередньо пов'язують з однією з головних для сучасної науки тематики, а саме трансформаційних процесів в культурі, викликана проблемою збереження культурної цілісності людини, її зв'язку зі світом, повернення людини до самої себе, своєї сутності. У такому контексті, вивчення рефлексивної природи культурного пізнання, вплив різних видів рефлексії на формування культурного світогляду людини, її творчої свободи, культурного світосприйняття в усьому його різноманітті, характеризується актуальністю і своєчасністю.

Аналізуючи наукові доробки вищезазначених дослідників, маємо можливість реконструювати осмислення певного кола проблем культурного пізнання і сформувати їх системне бачення. Рефлексивна природа культурного пізнання здатна робити себе

предметом власної діяльності і мислення, управляти своїм розвитком на все більш глибокій і широкій основі, відтворювати модальність культури, мислення, всіх форм діяльності, дозволяє формувати і певною мірою впливати на внутрішні і зовнішні культурні процеси.

Вищеокреслене дозволило стверджувати, що феномен рефлексії, її видів полягає у здатності людини віднайти умови як для власного саморозвитку, самопізнання, так і при цьому впливати на розвиток національної культури, до якої людина належить.

Охоплюючи різноманітні міжкультурні відносини, саме різні види рефлексій в їх поєднанні, формують культурні традиції і звичаї. Взаємопроникнення розглянутих видів рефлексії дозволяє подолати негативні суперечності в суспільстві, соціальні небезпеки і відповідно створити сприятливі умови для культурного становлення загальної картини світу. Результатом людської рефлексивної діяльності є адекватне осмислення культурної практики, визначення шляхів, засобів і технологій усунення наявних культурних суперечностей. Логічно побудовані рефлексивні процеси дозволяють організувати ефективну взаємодію всіх суб'єктів культурного життя, сформуванню дієвої культурної політики, здійснити відповідні кроки, які б дозволили підняти загальний рівень культури в країні.

Розглянуті наукові підходи щодо рефлексії як методу пізнання культурних трансформацій об'єднані думкою, що формування уявлень про рефлексію неможливе без вивчення і відповідного розуміння її видів, дослідження яких дозволяє більш глибоко розкрити її місце і роль у розвитку людини, пізнанні різноманітних культурних явищ, процесів формування культурних смаків, тощо.

Таким чином, теоретично обґрунтоване і практично застосоване розуміння рефлексивної природи культурного пізнання дозволить не тільки сформуванню культурних смаків і побажань людини, а й зберегти і відновити культурно-історичну спадщину, вплинути на її трансформацію в сучасному культурному просторі, тим самим підвищити процес культурного розвитку всіх суб'єктів культурного життя.

Список використаної літератури

1. *Аникина В. Г.* Культурно-историческая феминология рефлексии / В. Г. Аникина // Журнальный клуб Интелпрос «Рефлексивные процессы и управление», 2011. – № 1-2. – С. 47–57.
2. *Россохин А. В.* Рефлексия измененных состояний сознания : психолингвистический анализ / А. В. Россохин // Вестник Моск. гос. обл. ун-та. – Серия «Психологические науки». – 2009. – № 1. – С. 12–20.
3. *Савруцкая Е. П.* Коммуникационный аспект инновационных трансформаций в конструировании социальной реальности / Е. П. Савруцкая // Культурологический журнал. Электронное периодическое рецензируемое научное издание. – 2012. – №3 (9) <http://www.cjournal.ru>
4. *Свергузов А. Т.* Рефлексия в структуре механизмов научного познания / А. Т. Свергузов : дис... канд. филос. наук. – Ульяновск, 1996. – 150 с.
5. *Смирнов И. П.* Теория познания в русской философии / И. П. Смирнов // Традиции русской исторической мысли. Историография. <http://istorija-mysl.narod>
6. *Суходубова Г. Д.* Саморозуміння і рефлексія як діяльність самопізнання / Філософія: конспект лекцій : Зб. праць. Філософія: конспект лекцій. – К., 2012. – 750 с.
7. *Тейяр де Шарден П.* Феномен людини / П. Тейяр де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 239 с.

Резюме

Аналізуються теоретичні підходи до поняття рефлексії як складової процесу пізнання; реконструюється осмислення суб'єктів культурного пізнання, піднімається комплекс проблем, пов'язаних із предметом дослідження, формулюється системне бачення його вивчення. Виявляються закономірності впливу наукової, історичної, особистісної,

психологічної, інтелектуальної, комунікаційної рефлексії на розвиток і формування культури людини, соціальної групи, національної культури.

Ключові слова: культура, культура пізнання, рефлексія, рефлексивна природа, людина.

Summary

Kopiyevska O. To question about reflexive nature of cultural cognition

The theoretical going is analyses near the concept of reflection as constituent of process of cognition; the comprehension of subjects of cultural cognition is reconstructed, the complex of problems, related to the article of research rises, system vision of his study is formulated. Conformities to law of influence of scientific, historical, personality, psychological, intellectual, of communication reflection appear on development and forming of culture of man, task force, national culture.

Key words: culture, culture of cognition, reflection, рефлексивна nature, man.

Аннотация

Анализируются теоретические подходы понятия рефлексии как неотъемлемой составляющей процесса познания. В статье реконструируется осмысления субъектов культурного познания, поднимается определенный комплекс проблем связанных с предметом исследования, формулируется системное видение его изучения. Выявляются закономерности влияния научной, исторической, личностной, психологической, интеллектуальной, коммуникационной рефлексии на развитие и формирование культуры человека, социальной группы, национальной культуры.

Ключевые слова: культура, культура познания, рефлексия, рефлексивная природа, человек.

Надійшла до редакції 29.12.2013 р.